

Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije¹

Jill Irvine

**Je li Hrvatsko proljeće bilo izraz
različitih situacijskih čimbenika ili
su ga ponajprije izazvali nacionalni
osjećaji? Drugim riječima, je li
Hrvatsko proljeće ishod trajnih
napetosti koje su u konačnici
mogle pridonijeti raspadu države?**

Tito je 3. prosinca 1971. pozvao "trijumvirat" hrvatskih liberalnih vođa u svoju lovačku rezidenciju u Karađorđevu gdje im je postavio ultimatum. Taj je ultimatum doveo do nagloga i dramatičnog završetka razdoblja liberalizacije i narodne mobilizacije u Hrvatskoj, poznate pod različitim nazivima, kao što su Hrvatsko proljeće ili Masovni pokret.

Je li Hrvatsko proljeće, kako su mnogi tvrdili, bilo izraz različitih situacijskih čimbenika tog vremena, posebice potrebe za ekonomskom reformom? Ili su ga ponajprije izazvali nacionalni osjećaji koje je ekonomsko stanje u Hrvatskoj u 1960-ima pojačalo, ali ne i stvorilo? Drugim riječima, je li Hrvatsko proljeće ishod trajnih napetosti koje su u konačnici mogle pridonijeti raspadu države? Drugo se pitanje tiče vizije (ili možda njezina nedostatka) među liberalnim komunistima u Hrvatskoj koji su predvodili ekonomske i političke reforme, posebice reformu federalnog sustava. Jesu li se oni borili za održivu alternativu jugoslavenskome federalnom sustavu ustrojenom 1945, alternativu koju su Tito i drugi partijski vođe odbacili, u konačnici s tragičnim posljedicama? Ili je nesposobnost hrvatskih liberalnih komunista da formuliraju takvu alternativu 1971. omogućila da ih izmanipuliraju etnonacionalisti skloni hrvatskom separatizmu? Napokon, što su bile implikacije Hrvatskog proljeća za kasniji politički razvoj u Jugoslaviji? Jesu li događaji u Karađorđevu i njihov politički epilog najavili početak kraja jugoslavenske države, kako su neki tvrdili? Treba li politička trvenja iz 1971. gledati kao najavu onoga što je kasnije došlo?

Odgovor na mnoga od tih pitanja nalazi se, kako tvrdim, u utemeljiteljskom razdoblju jugoslavenske socijalističke države.

Jill Irvine, profesorica komparativne politike i ženskih studija na Sveučilištu Oklahoma. Doktorirala na Sveučilištu Harvard. E-pošta: Jill.Irvine@ou.edu

Cijeli državni poredak, uključujući federalni sustav i rješenje nacionalnog pitanja koje je on simbolizirao, bio je ukorijenjen u strukturama koje su pojavile u to vrijeme. Međutim, karakter federalnog sustava, za koji se tvrdilo da kroz njega različite nacije Jugoslavije ostvaraju svoje pravo na samoodređenje, bio je ustvari vrlo osporavan za vrijeme rata. Kada je odnos između jugoslavenskih nacija i republika ponovno otvoren za vrijeme ustavnih reformi 1960-ih i 1980-ih, federalni je sustav ubrzo opet postao predmetom žestokih političkih borbi.

Dinamika Hrvatskog proljeća nije se samo vratila na izgubljeni trag utemeljiteljskog razdoblja jugoslavenske države, nego je ponudila pregled budućih događaja, navijestivši raspad druge Jugoslavije 1991.

Jugoslavija je patila od onoga što se može nazvati prirodnom porođajnom manom, jer je režim u velikoj mjeri zasnivao legitimnost i svoje tvrdnje da je riješio nacionalno pitanje na institucijama koje su nastale za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe, a karakter tih institucija nije bio jasan. Kada se uzme u obzir važnost ratnoga razdoblja za legitimiranje federalnih institucija, nije slučajno što su oba kruga velikih reformi u Jugoslaviji, u kasnim 1960-ima i sredinom 1980-ih, počela pokušajima da se ponovno oživi "zaboravljeno" nasljeđe partizanskog razdoblja (u slučaju reformista iz Hrvatskog proljeća 1970-1971) ili da se nasljeđe tog razdoblja odbaci (u slučaju srpskih reformista iz 1980-ih). Prijepori oko čvršće i labavije koncepcije federalizma, koji su bili vezani za tradicionalne ciljeve nacionalnih pokreta dviju najvećih jugoslavenskih etničkih skupina, postao je trajno obilježje jugoslavenske socijalističke države i točka oštirih razmirica u razdobljima velikih ustavnih reformi (uz iznimku uvođenja samoupravljanja ranih 1950-ih). Premda je uvođenje labavoga federalnog sustava uzbuđilo srpsku zajednicu u Hrvatskoj i drugdje u državi, čak i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, a sigurno 1971. i 1990, čvršći federalni model nije zadovoljavao državotvorne aspiracije većine Hrvata. Osim toga, problemi u implementaciji labavoga federalnog modela ostali su isti i 1943, i 1971. i 1991: hrvatski komunisti koji su zagovarali taj model suočili su se s poteškoćama u odnosima sa Srbima u Hrvatskoj (koji su počeli govoriti o autonomiji ili odcjepljenju od Hrvatske), ali i s drugim snagama hrvatskog nacionalizma (koje nisu mogli lako kontrolirati) i s vođama drugih republika (koji su im zamjerali zbog mogućih presezanja na njihov teritorij). U tom smislu, dinamika Hrvatskog proljeća nije se samo vratila na izgubljeni trag utemeljiteljskog razdoblja jugoslavenske države nego je, također, ponudila pregled budućih događaja, navijestivši raspad druge Jugoslavije 1991.

broj 7 - rujan 2011.

Partizansko nasljeđe: suparničke koncepcije jednopartijskog federalizma

Zauzimajući se za reformu federalnog sustava u 1960-ima, liberali u Savezu komunista Hrvatske (SKH) – na čelu s predsjednikom Centralnog komiteta SKH Perom Pirkerom, članom Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) Mikom Tripalom i sekretaricom SKH Savkom Dabčević-Kučar – pokušali su oživjeti labavi federalni model koji je bio usvojen u Hrvatskoj za vrijeme 1943. i 1944. Taj je model, koji se povezivao s tadašnjim vođom Komunističke partije Hrvatske (KPH) Andrijom Hebrangom, nastojao postići maksimalnu autonomiju za KPH i hrvatska upravljačka tijela u odnosu prema središnjoj političkoj vlasti Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Hebrang i njegovi pristaše uspostavili su političke strukture za koje su vjerovali da će osigurati okvire za poslijeratnu socijalističku državu u kojoj će politička vlast unutar federacije proizlaziti iz republika i prenositi se na višu razinu, a ne obratno. Na taj bi način centralne političke institucije, poput glavnog Antifašističkog vijeća (AVNOJ), osnovanog u jesen 1942, crpile ovlasti iz regionalnih antifašističkih vijeća (u Hrvatskoj ZAVNOH), čije bi odluke oblikovali vođe republičkih partija. Hebrang je ustrajno tvrdio da će institucije koje su komunisti stvorili za vrijeme rata, poput ZAVNOH-a (koji je preimenovan u Sabor 1944), imati pune ovlasti kad je riječ o pitanjima koja se tiču Hrvatske i njezinih interesa. Kao istinski izraz hrvatske suverenosti, ZAVNOH bi bio odgovoran za donošenje odluka u svim pitanjima koje se tiču hrvatske republike. Drugim riječima, samo Hrvatski sabor kao izraz demokratske volje Hrvata i Srba u Hrvatskoj može donositi autoritativne odluke o unutarnjem poretku Hrvatske i njezinim odnosima s drugim narodima i državama. Do kraja 1943. ministarstva ZAVNOH-a donosila su niz direktiva o svim aspektima društvenoga i političkog života u Hrvatskoj, uključujući seljačke dugove i posjed zemlje, novčarstvo, banke, zdravstvo, odgoj i obrazovanje, zajedno s vjerskim odgojem, vjenčanja i razvode, bez konzultiranja Tita ili pozivanja na neku višu vlast.

Do jeseni 1944. Hebrangova politika sustava labavog federalizma i njegov otpor nametanju centraliziranog modela federalizma postali su nešto što Tito i drugi partijski vođe nisu mogli tolerirati. Kada je ZAVNOH sredinom rujna najavio osnivanje neovisne telegrafске agencije u Hrvatskoj, Tito je to doživio kao izravan izazov centralizaciji pokreta. Oštro je ukorio Hebranga. "Zašto ne možeš razumjeti da federalni državni poredak može imati samo jednu službenu telegrafsku agenciju?", pisao je. "Ako ništa drugo, neka ti Sovjetski Savez bude primjer".² Posljednja rečenica otkriva mnogo toga, jer je Tito njome jasno dao do znanja da veći stupanj autonomije koji su za vrijeme rata imali regionalni partijski vođe više nije dopustiv u centraliziranom poretku koji je uspostavljala KPJ. Nakon što je zaprimio negativna izvješća drugih središnjih partijskih vođa koji su prigovarali Hebrangovu "pogrešnom" shvaćanju federalizma i njegovim "nacionalističkim nagnućima", Tito je u jesen 1944. uklonio Hebranga i zamijenio ga Vladimirom Bakarićem. Bakarić, vodeća ličnost poslijeratnoga političkog života u Hrvatskoj, nije gubio vrijeme na uspostavi čvrste koncepcije federalizma zacrtane na Drugom zasjedanju AVNOJ-a i podvrgavanju razvoju u Hrvatskoj centralnoj kontroli partije. Federalni sustav uspostavljen do

kraja rata i pohranjen u Ustavu iz 1946. bio je vrlo sličan sovjetskom modelu. Njime je uspostavljen unitarni sustav u kojemu su republičke granice i institucije bile, Titovim riječima, "isključivo pitanje administrativnih podjela."³ I tu su stvari stale za sljedeća dva desetljeća.

Legitimiranje vizije liberala

Prekretnica u ulozi SKH u redefiniciji jugoslavenskoga federalnog sustava nastupila je s Desetim kongresom SKH održanim u siječnju 1970, koji je signalizirao da rasprava o nacionalnim temama i problemima više neće biti zabranjena, pa i to da se ona neće destimulirati. Taj očigledan poziv da se izraze nacionalni osjećaji oslobodio je masovni pokret (maspok, kako su to skratili komunisti), koji je zahtijevao temeljnu reviziju čvrstoga federalnog modela koji je nametnut krajem rata. Niz amandmana na savezni ustav, usvojenih u ljeto 1971, i revizija hrvatskog Ustava u jesen stvorili su pozadinu za raspravu o tim temama.

Liberali u SKH iznijeli su tri važne ideje: prvo, nacionalni (hrvatski) sentiment bili su legitiman izraz narodnih interesa; drugo, komunisti trebaju štiti te interese; treće, jugoslavenska država mora se ustrojiti tako da republike imaju najviše moći

U pokušaju da redefiniraju hrvatsku suverenost u proljeće i ljeto 1971. liberalni partijski vođe inspirirali su se modelom federalizma koji je institucionaliziran kroz ZAVNOH za vrijeme rata i naglašavali su da se korijeni te vizije mogu naći u partizanskoj borbi. Štoviše, premda se, prema Savki Dabčević-Kučar, nisu usudili izriječno povezati s Hebrangovim politikama, nije slučajno što ga se u to vrijeme pokušavalo rehabilitirati. Liberali u SKH iznijeli su tri važne ideje, sve ih povezavši s partizanskim nasljeđem: prvo, nacionalni (hrvatski) sentiment bili su legitiman izraz narodnih interesa; drugo, komunisti trebaju štiti te interese; treće, jugoslavenska država mora se ustrojiti tako da republike, kao političke jedinice koje utjelovljuju narodnu suverenost, imaju najviše moći.

Kao vođe u narodu zasnovanoga nacionalnog pokreta, reformisti iz SKH bili su posebno glasni u svojim tvrdnjama da je ustroj federacije nakon 1945. ekonomski naštetio Hrvatskoj i u zahtjevima da Hrvatska stekne veću kontrolu u raspolaganju svojim prihodima. Oni su dodatno naglasili svoju bitnu ulogu u obrani posebnih nacionalnih interesa hrvatske populacije. Od 1945. službena je retorika naglašavala ulogu SKH u stvaranju "bratstva i jedinstva" među narodima Jugoslavije, posebno među Srbima i Hrvatima; njezina se uloga u ostvarivanju partijskih nacionalnih aspiracija tih nacija rijetko spominjala. No

liberali iz SKH vratili su se hrvatskim nacionalnim temama koje je u vrijeme 1943. i 1944. naglašavala KPH, uključujući jedinstvo hrvatskih zemalja, promicanje hrvatskog jezika, kulture i povijesti, važnost uloge Katoličke crkve i, možda najkontroverznije, smanjenje srpske dominacije u javnim ustanovama u Hrvatskoj, uključujući policiju, partijske organizacije i određena poduzeća.

Jedinstvo hrvatskih zemalja kao preduvjet ostvarivanja pune hrvatske suverenosti bilo je povijesna tema hrvatskoga nacionalnog pokreta. Podjela onoga što su Hrvati zvali povijesnim hrvatskim zemljama i velik broj Srba koji je živio unutar tih povijesnih granica činili su jedinstvo Hrvatske osjetljivom temom. KPH je bila uvjerena da partizanski pokret unutar Hrvatske nikad neće uspjeti ako ne uvaži narodne aspiracije za hrvatskom državnošću, pa je naglasila vlastitu ulogu u očuvanju jedinstva hrvatskih zemalja sjedinjenjem Dalmacije i Istre s hrvatskom državom. ZAVNOH je 1943. formalno proglasio Istru dijelom Hrvatske, što je odluka koju je Tito kasnije osudio kao uzurpaciju ovlasti koje po pravu pripadaju AVNOJ-u. Hebrang je također bio odlučan u tome da čvrsto veže Dalmaciju s nastajućim državnim strukturama u Hrvatskoj i da obuzda "autonomaške" tendencije komunista i nekomunista u toj regiji. Premda je promovirao veću autonomiju Hrvatske, Hebrang nije kanio dopustiti regionalnu autonomiju unutar Hrvatske, pa je krivio Tita zato što nije uspio osigurati poslušnost dalmatinskoga regionalnog vodstva vlasti KPH.

U promicanju hrvatskih interesa 1970. i 1971. liberali u SKH ponavljali su mnoge od tih tema o jedinstvu hrvatskih zemalja. Prema jeziku i tonu vrlo slično proglasima KPH iz 1943. i 1944. Tripalo je tvrdio da su komunisti stvarni branitelji hrvatskih nacionalnih interesa jer je Nezavisna Država Hrvatska napustila Dalmaciju, Istru i Međimurje, dok su komunisti ostvarili jedinstvo hrvatskih zemalja. Na obilježavanju ZAVNOH-ove odluke da pridruži Istru Hrvatskoj, Savka Dabčević-Kučar opisala ju je kao odluku od "povijesnoga, pravnog i državotvornog značaja" (v. Dabčević-Kučar, 1997:296).

Uz promicanje hrvatskoga teritorijalnog jedinstva, liberali unutar SKH nastojali su promicati hrvatski jezik, povijest i kulturu, jer su smatrali da su oni u posljednjih 25 godina bili izloženi represiji. Taj je problem dramatično istaknut 1967. kada je više od stotinu istaknutih hrvatskih intelektualaca, od kojih su većina bili komunisti, potpisalo deklaraciju koja poziva da se hrvatski (ponovno) uspostavi kao službeni jezik i da se stane na kraj, kako su tvrdili, davanju prednosti srpskoj verziji srpsko-hrvatskog jezika. U mjesecima nakon Desete sjednice SKH, liberali u SKH u više su navrata izrazili svoje nezadovoljstvo time što se u školama poučavaju "pogrešne" informacije o hrvatskoj povijesti. U odgovoru na ono što su nazivali iskrivljenim i diskriminacijskim programom poučavanja, liberali u SKH predložili su nastavni plan za osnovne i srednje škole kojemu je svrha "kroatizacija" poduke. Prema tom planu, 75 posto nastave povijesti i književnosti trebalo se baviti hrvatskim temama. Za mnoge koji su podržavali Hrvatsko proljeće, povećanje poduke iz hrvatske povijesti i kulture bilo je ključno za uspjeh hrvatskoga nacionalnog pokreta. Kako je Franjo Tuđman napisao u svojem Nacrtu teza za kongres hrvatske kulture: "Danas, kada se postavlja pitanje izgradnje hrvatske državnosti... , pedagoške, obrazovne, političke i kulturno-znanstvene napore (mora se usmjeriti) tako

da hrvatski narod što prije razvije aktivnu, državotvornu, političku svijest" (Tuđman, 1995). Drugim riječima, obrazovanje treba upotrijebiti da bi se podigla svijest i da se pomogne ostvariti cilj hrvatske državnosti. U tu je svrhu kulturna ustanova Matica hrvatska, zajedno s podrškom liberala u SKH, sponzorirala brojne proslave povijesnih događaja i ličnosti, od kojih su mnogi, poput bana Jelačića, u komunističkoj historiografiji bili osuđeni kao izdajice.

Liberali iz SKH vratili su se hrvatskim nacionalnim temama koje je u vrijeme 1943. i 1944. naglašavala KPH, uključujući jedinstvo hrvatskih zemalja, promicanje hrvatskog jezika, kulture i povijesti, važnost uloge Katoličke crkve i, možda najkontroverznije, smanjenje srpske dominacije u javnim ustanovama u Hrvatskoj, uključujući policiju, partijske organizacije i određena poduzeća

Drugo područje u kojemu su liberali u SKH pokušavali promicati hrvatske nacionalne interese jest politika prema Katoličkoj crkvi. Tu su, također, opravdavali svoju poziciju ukazujući na partizansko nasljeđe u Hrvatskoj. Prema Dabčević-Kučar, liberali u SKH bili su svjesni važnosti Katoličke crkve, ne samo za hrvatsku kulturu, nego i za hrvatski politički identitet. Pokušavajući ublažiti ono što su vidjeli kao sustavno neprijateljstvo prema Katoličkoj crkvi, unatoč službenoj režimskoj politici vjerske tolerancije, pozivali su se na nasljeđe ZAVNOH-a. U jesen 1944. ZAVNOH je donio odluku kojom se uvodi katolički vjeronauk u hrvatske škole, unatoč snažnim prosvjedima vodstva središnje partije. Ta je odluka, koja je prema riječima Dabčević-Kučar odražavala "korektniji stav" prema ulozi Crkve, bila zaboravljena nakon 1945. "Neke osnove su bile zaboravljene iz vremena ZAVNOH-a", pisala je, poput "demokratskih i slobodnijih odnosa prema religijama i vjernicima" (Dabčević-Kučar, 1997:449). Liberali u SKH inicirali su niz mjera osmišljenih da se ukloni policijski pritisak s čelnika i pripadnika Katoličke crkve i da ih se uključi u narodnu mobilizaciju koja se zbivala u to vrijeme. Dabčević-Kučar u svojim memoarima jasno daje do znanja da su tu politiku razumjeli kao bitnu protutežu "katastrofalno opasnoj ulozi Pravoslavne crkve kao širitelja velikosrpskog šovinizma" (Dabčević-Kučar, 1997:455).

Dok su promovirali tradicionalne teme hrvatskoga nacionalnog pokreta i upotrebljavali nasljeđe ZAVNOH-a da legitimiraju svoja nastojanja, liberali u SKH istodobno su se pozabavili znat-

no osjetljivijim pitanjem – pretjeranom dominacijom Srba u hrvatskome političkom životu. Ta je tema zaokupljala pažnju Hebranga i drugih vođa KPH 1943. i 1944. Hebrang je pokušavao modificirati sliku partizanskog pokreta kojim dominiraju Srbi što se razvila tijekom prve dvije godine pokreta, kada su se Srbi masovno priključili partizanskom pokretu kako bi se obranili od ustaških pokolja. No izgleda da su njegovi pokušaji da poveća vidljivost Hrvata u pokretu i da naglasi ulogu KPH u ostvarivanju hrvatske državnosti izazvali nelagodu kod velikog broja Srba. U proljeće 1944. ta je nelagoda prerasla u izravno nezadovoljstvo i pritužbe zbog nedovoljne predstavljenosti Srba u ZAVNOH-u i Centralnom komitetu KPH te zbog pritiska da se koristi latinica u izdanjima ZAVNOH-a i "sektaške" propagande KPH prema Srbima. Moral je među Srbima opao, što je rezultiralo dezertiranjem iz određenih jedinica na Kordunu, pa su članovi Politbiroa KPJ postajali sve zabrinutiji za učinak Hebrangovih politika na srpsku podršku partizanskom pokretu, a ta je zabrinutost pridonijela uklanjanju Hebranga u jesen 1944.

Pitanje pretjerane zastupljenosti Srba u političkim tijelima i ekonomskim organizacijama u Hrvatskoj ostalo je i nakon rata. Ishod njihova aktivnog sudjelovanja u ključnim ranim fazama partizanske borbe u Hrvatskoj bio je taj da su Srbi zadržali nerazmjern utjecaj – samim svojim razmjerno visokim brojem – u SKH i policijskome i sigurnosnom aparatu. Početkom 1971. sekretarica SKH Savka Dabčević-Kučar naglašavala je da se tim "osjetljivim" problemom treba baviti "otvoreno, javno i etično" te je pozvala na "odgovarajuću razmjernu predstavljenost" u svim socijalnim i političkim organizacijama (v. Dabčević-Kučar, 1997:310). U nizu je prigoda i Tripalo Titu izrazio zabrinutost u vezi s tim problemom, a Tito ga je upozorio da bude "veoma oprezan i strpljiv (u svom pristupu) tom problemu zato što je on veoma osjetljiv" (Tripalo, 1989:154).

Uz smanjenje pretjerane zastupljenosti Srba na pozicijama vlasti u Hrvatskoj, reformatori u SKH nastojali su oblikovati svoju politiku prema narodnim snagama unutar masovnog pokreta, uključujući i vrlo vidljiv i glasan nekomunistički dio tog pokreta. Vođe SKH inzistirale su na tome da se moraju dopustiti aktivnosti nekomunističkih pojedinaca i organizacija poput Matice Hrvatske, jer se tako naglašava istaknuto pluralističko nasljeđe hrvatske političke kulture i, napose, partizansko nasljeđe u Hrvatskoj pod Hebrangovim vodstvom. Doista, činilo se da liberali u SKH vjeruju da njihova podrška pluralizmu i pozivanje na nasljeđe ZAVNOH-a kako bi ga legitimirali može riješiti ono što je Rusinow jednom nazvao "dvama velikim neriješenim problemima današnje Jugoslavije", naime nacionalnim pitanjem i socijalističkom demokracijom (Rusinow, 1972:10).

Liberali u SKH zahtijevali su nastavak preustroja federalnih institucija kako bi on odražavao rezoluciju koju je usvojilo jugoslavensko Predsjedništvo u travnju 1970, a koja je prepoznala "suverenost" republika i pokrajina. Rasprava koja se tiče karaktera te suverenosti i organizacije države bila je dio procesa promjena jugoslavenskoga saveznog Ustava iz 1963. i, nakon toga, ustava republika i autonomnih pokrajina. Nacrt amandmana na savezni Ustav izradila je ustavna komisija početkom 1971, a prihvatio ih je prezidij SKJ na šesnaestoj sjednici u ožujku 1971, pustivši ih zatim u javnu raspravu. Nastavljajući se na 19 amandmana usvojenih 1967. i 1968, koji su potkresali ovlasti federal-

ne vlade i centralnih partijskih organizacija, amandmani predloženi u proljeće 1971. uveli su kolektivno državno predsjedništvo i zahtijevali su jednoglasnost među republikama i pokrajinama u federalnoj politici o nizu ekonomskih pitanja.

Premda je liberalna struja u SKJ naglašavala važnost povratka "ispravnom" pristupu nacionalnim odnosima koji je usvojen za vrijeme rata, tvrdostružaši u vodstvu protivili su se takvom shvaćanju partizanskoga nasljeđa. Oni su doveli u pitanje pokušaje liberala da se vrate labavom modelu federalizma usvojenom od ZAVNOH-a i njihovoj obnovi naglasaka na republičkoj suverenosti. Zanimljivo, oni su dobivali sve veću podršku od moćnog Vladimira Bakarića, koji se protivio i Hebrangovim politikama 1944. S optužbom da su odluke ZAVNOH-a bile nacionalističkog karaktera, Bakarić je osporio pokušaje reformista u SKH da legitimiraju svoje politike pozivajući se na nasljeđe ZAVNOH-a pod Hebrangovim vodstvom. Bakarić je, ne sasvim dosljedno, tvrdio da se komunisti u Hrvatskoj nisu bavili nacionalnim pitanjem na kraju rata i da su oni, također, bili odgovorni za nametanje centraliziranoga državnog poretka. Tvrdostružaši u SKH prigovarali su da je Matica hrvatska pritisnula liberalne da usvoje poziciju o nacionalnom pitanju koja nije u skladu s direktivama centralne partije. Pitanje kontrole SKH nad nacionalnim snagama koje je vodila Matica hrvatska postalo je najozbiljnija točka spora između liberalne i tvrdolinijaške struje u SKH.

Liberali u SKH i Matica hrvatska: kako kontrolirati narodni pokret

Pokušavajući formulirati i implementirati labaviji model federalnih odnosa u Hrvatskoj, SKH je udružio snage s rastućim narodnim pokretom koji je vodila hrvatska kulturna organizacija Matica hrvatska. Do 1970. Matica hrvatska počela je igrati aktivniju političku ulogu. Na svojoj godišnjoj skupštini u studenome 1970. Matica je pokrenula mobilizaciju novog članstva i usvojila program koji se bavio različitim političkim i ekonomskim pitanjima; pridavanje pažnje tim pitanjima donijelo joj je nagli i entuzijastičan porast sljedbe. Sljedeće godine članstvo joj se povećalo 20 puta, od 2.323 člana u studenome 1970. na 41.000 članova u studenome 1971.

Matica hrvatska, kao i liberali u SKH, pozivala se na nasljeđe ZAVNOH-a kako bi poduprla svoj radikalni stav o hrvatskoj suverenosti. U nizu članaka o predloženoj reformi hrvatskog Ustava, objavljenih u *Hrvatskom tjedniku*, Matica hrvatska predstavila je svoje stajalište o jugoslavenskome federalnom sustavu i hrvatskim mjestom u njemu. Matica hrvatska snažno je prigrlila ideju koju su zastupali liberali u SKH da preustroj federacije znači povratak izvornim načelima koja su vodila revoluciju. "Činjenica jest da je rekonstrukcija federacije", pisao je *Hrvatski tjednik* u rujnu 1971, "ustvari povratak onih ideala koji su uspostavljeni i ostvareni u toku Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije".⁴ Suradnici u *Hrvatskom tjedniku* tvrdili su da odluke i način djelovanja ZAVNOH-a predstavljaju aktualni model za ostvarivanje hrvatske političke neovisnosti. Unutar članka Franje Tuđmana koji slavi obljetnicu partizanskog ustanka u Hrvatskoj 1941. *Hrvatski tjednik* je donio poseban prilog koji slavi postignuća ZAVNOH-a, popraćen velikom slikom Andrije Hebranga (premda je službena partijska povijest Hebranga još

uvijek tretirala kao izdajicu i špijuna).⁵ Na naslovnici sljedećeg broja, Vladimir Bakarić i još jedan stari partizan, Jakov Blažević, bili su optuženi zato što su radili protivno odluci Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, koje je proglasilo "ujedinjenje svih hrvatskih zemalja i obnavljanje hrvatske državnosti".⁶ U činjenici da je to izdanje *Hrvatskog tjednika* zabranjeno odražavala se osjetljivost ne samo kritiziranja partijske vrhuške kojoj su pripadali Bakarić i Blažević, nego i upotrebe njihove navodne izdaje revolucije da se to učini.

U sklopu niza članaka u *Hrvatskom tjedniku* o hrvatskim povijesnim temama i ličnostima, Franjo Tuđman naglasio je važnost hrvatskog doprinosa partizanskom pokretu, tvrdeći da je bitno raščistiti nesporedne "hrvatskoj krivnji" za pad prve Jugoslavije i nedjelima ustaša (Tuđman, 1995:194). Njegova je namjera bila opovrgnuti ono što je za mnoge Hrvate bila pogrešna pretpostavka (ili optužba): da su Hrvati bili pasivni ili da su bili na strani fašističkih sila za vrijeme rata. Prema Tuđmanu, režim je u političke svrhe preuveličavao broj Srba ubijenih u Hrvatskoj za vrijeme rata. Tuđman je izrazio stajalište ne samo Matice Hrvatske, nego i većine liberala unutar vodstva SKH, koji su držali da je partizansko nasljeđe u Hrvatskoj bilo dvostruko iznevjereno: prvo, odbijanjem federalnog modela koji je uveo Hebrang i drugo, podcjenjivanjem broja hrvatskih partizana (u najboljem slučaju) ili kroz stajalište da su Hrvati kolektivno odgovorni za ustaški režim (u najgorem slučaju). Tako je jedan autor prosvjedovao u članku o ustavnoj reformi u *Hrvatskom tjedniku*: "Mi Hrvati nemamo 'kompleks krivnje'. Mi smo masovno sudjelovali u Narodnooslobodilačkoj borbi (u kojoj) smo bili pronositelji tradicije hrvatskog idealizma."⁷

Pitanje kontrole SKH nad nacionalnim snagama koje je vodila Matica hrvatska postalo je najozbiljnija točka spora između liberalne i tvrdolinijaške struje u SKH

Premda je Matica hrvatska zagovarala povratak "istinskim načelima" revolucije koja je usvojio ZAVNOH, njezin stav prema partizanskom nasljeđu nije bio posve pozitivan. Matica hrvatska smatrala je da ZAVNOH pruža osnovu za onodobnu hrvatsku državnost. No naglašavala je da Narodnooslobodilačka borba nije prijelomni trenutak u hrvatskoj povijesti. Umjesto toga, "ona je značila potpunu obnovu i nastavak – na novim osnovama – hrvatskoga pravnog kontinuiteta starog stoljećima".⁸ Štoviše, određena stajališta koja je usvojio ZAVNOH ponudila su "neprecizno razumijevanje i... nedovoljno osjećaja za hrvatsku suverenost", što se, kako je tvrdila Matica, moralo prevladati u novom ustavu.⁹ Na taj je način Matica nastojala preformulirati to nasljeđe kako bi umanjila ulogu Komunističke partije, istodobno legitimirajući svoja stajališta pozivanjem na partizansko nasljeđe.

U raspravi o obilježjima hrvatske državnosti u novome hrvatskom Ustavu, Matica hrvatska naglasila je dva osnovna i pove-

zana aspekta suverenosti od kojih su oba, prema njezinu shvaćanju, izvodila svoju legitimnost iz nasljeđa partizanskog pokreta; prvi je bio njezina nedjeljiva priroda – ona se mora temeljiti na hrvatskom narodu i samo na hrvatskom narodu; drugi je bio

**Zato što granice nisu bile važne,
Srbi se nisu trebali bojati da će biti
politički ili kulturno odvojeni od
svoje braće u Srbiji. No kada je Matica
hrvatska počela promicati znatno
dalekosežnije shvaćanje suverenosti
Hrvatske i inzistirati na tome da
suverenost pripada isključivo
hrvatskom narodu, ponovno se
pojavila bojazan Srba za svoj status u
Hrvatskoj**

jedinstvo hrvatskih zemalja – suverenost se mora proširiti na sve dijelove Hrvatske. Matičin naglasak na ta dva aspekta suverenosti bio je problematičan jer je otvarao pitanja odnosa sa Srbima u Hrvatskoj. Vođe KPH borile su se sa sličnim problemom 1943-1944. jer je promicanje hrvatskih interesa i autonomije pred Srbe postavljalo pitanje o njihovu položaju u Hrvatskoj i zaštiti njih kao manjinske skupine. Taj je problem riješen namećanjem vrlo centralizirane države u kojoj granice republika nisu značile mnogo. Zato što granice nisu bile važne, Srbi se nisu trebali bojati da će biti politički ili kulturno odvojeni od svoje braće u Srbiji. No kada je Matica hrvatska počela promicati znatno dalekosežnije shvaćanje suverenosti Hrvatske i inzistirati na tome da suverenost pripada isključivo hrvatskom narodu, ponovno se pojavila bojazan Srba za svoj status u Hrvatskoj.

U ljeto 1971. SKH je predložio svoje amandmane na hrvatski Ustav. Prema tom prijedlogu, Hrvatska je određena kao "suverena nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj, i drugih narodnosti koje u njoj žive".¹⁰ Matica hrvatska snažno je odbacila tu formulaciju, inzistirajući na tome da ozbiljno shvaćena suverenost može počivati samo na jednom narodu. Matičino naglašavanje jedinstva hrvatskih zemalja i njezino shvaćanje hrvatske suverenosti sve je više otvaralo pitanja hrvatskih granica i položaja Hrvata koji žive u drugim republikama. Kao za vrijeme Drugoga svjetskog rata, naglašavanje hrvatskih nacionalnih ciljeva otvorilo je stara pitanja o obliku hrvatske političke jedinice. Godine 1945. komisija kojoj je na čelu bio Milovan Đilas odredila je granice između Hrvatske i Vojvodine kao dijela Srbije. Od tog vremena Tito je jasno dao do znanja da se o tom pitanju više nema što raspravljati. No rasprava o bivšim tabuiziranim temama u 1971. neizbježno je vodila ka otvaranju i toga osjetljivog pitanja. Matica hrvatska počela je izražavati zabrinutost za dobrobit Hrvata u Bosni i Hercego-

vini i Vojvodini. Matica hrvatska agresivno je pokušavala uspostaviti svoje filijale izvan Hrvatske, tvrdeći da su Hrvati u Bosni, posebno za vrijeme Rankovića, bili izloženi srpskoj represiji te da im se uskraćuju prava i u drugim republikama. Nije prošlo mnogo vremena kad su članovi Matice hrvatske počeli pozivati na promjenu granica između Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a u tome su, po svemu sudeći, imali i podršku nekih liberala u SKH.¹¹ Ta su teritorijalna presezanja komunističke vođe u Bosni i Hercegovini oštro odbili, niječući postojanje bilo kakve ozbiljne diskriminacije Hrvata.

Ukratko, predstavnici Matice hrvatske otišli su korak dalje u razumijevanju i definiciji političkih zajednica povezanih s federalnim jedinicama. Dok su liberali u SKH naglašavali važnost republičke autonomije kao sredstva ostvarivanja hrvatske državnosti, shvaćajući suverenost kao nešto što počiva u institucijama republike, Matica hrvatska je razumijevala suverenost kao nešto što pripada određenoj etničkoj zajednici. U ovome slučaju, to su bili Hrvati. Definirajući suverenost u okvirima etničnosti, Matica hrvatska pomaknula je okvire rasprave na način koji je imao važne posljedice za Srbe koji su živjeli u Hrvatskoj.

Liberali u SKH i Srbi u Hrvatskoj

Pažnja koju je Matica hrvatska usmjerila na hrvatsku suverenost u sklopu šireg naglaska na hrvatskim nacionalnim interesima ubrzo je izazvala strah i nezadovoljstvo među srpskim stanovništvom u Hrvatskoj. Glasnik tih strahova i pandan Matiči hrvatskoj, bila je srpska kulturna organizacija Prosvjeta, koju je osnovao Vladimir Bakarić 1944. Kao i Matica hrvatska, Prosvjeta se u značajnijoj mjeri politizirala 1971, kada je počela zastupati naglašenije političke interese.

Prosvjeta se žalila da je položaj Srba u Hrvatskoj doveden u pitanje na niz načina i da "određeni postupci izazivaju nelagodu u srpskoj zajednici".¹² Optužujući da je nedavni naglasak na hrvatsku kulturu ugrozio srpska kulturna prava, Prosvjeta je

**Srpska kulturna organizacija je
snažno odbijala ideju da suverenost
mora pripadati samo hrvatskom
narodu u Hrvatskoj. Prokazujući
poruku Matice hrvatske "jedan narod
– jedna država", upozorila je da to
stajalište vodi opasnom zaključku da
Srbi u Hrvatskoj mogu ostvariti svoju
državnost samo u Srbiji**

predložila sazivanje izvanrednog kongresa na kraju godine koji bi raspravio o zaštiti srpske kulture. Prosvjeta je posebno prigovarala predloženome obrazovnom planu koji smjera "kroatizaciji" nastave. Plan koji je zahtijevao 75 posto nastave povijesti i

hrvatskog jezika negirao je činjenicu da Srbi u Hrvatskoj imaju svoj jezik i povijest. Prosvjeta se, povrh toga, žalila na to što se Srbe nikad nije konzultiralo o tom planu. Srpska je kulturna organizacija iz tih postupaka zaključila da je namjera Hrvata izvršiti pritisak na Srbe u Hrvatskoj da se asimiliraju, što je bilo kršenje njihovih temeljnih političkih i ljudskih prava.

U mjesecima nakon okupljanja u ožujku Prosvjeta je počela artikulirati svoja stajališta o kulturnim i političkim pravima Srba u Hrvatskoj. Prosvjeta je podvukla da je Narodnooslobodilačka borba riješila nacionalno pitanje, premda promijenjene okolnosti posljednjih mjeseci zahtijevaju da se preispita. Odbijajući Matičine pokušaje da se usvoji labaviji federalni model utjelovljen u ZAVNOH-u, čelnik Prosvjete Milan Zjalić inzistirao je na tome da – premda je artikulacija odvojenih nacionalnih

Značenje Hrvatskog proljeća bilo je mnogo šire od jednostavnog učinka na Hrvatsku. Ono je naznačilo početak kraja Jugoslavije. Ono je pružilo i prethodni uvid u dinamiku nekih važnih događaja koji su obilježili raspad Jugoslavije 1990. i 1991.

ciljeva možda bila neophodna na ranijem stupnju razvoja – ona više nije nužna zato što su se narodi Jugoslavije pomaknuli s "provincijske prema više nacionalnoj (jugoslavenskoj) svijesti". Srpska kulturna organizacija je snažno odbijala i ideju da suverenost mora pripadati samo hrvatskom narodu u Hrvatskoj. Prokazujući poruku Matice hrvatske "jedan narod – jedna država", upozorila je da to stajalište vodi opasnom zaključku da Srbi u Hrvatskoj mogu ostvariti svoju državnost samo u Srbiji.¹³ Da bi se očuvao njihov nacionalni identitet, oni moraju biti sigurni da republičke granice neće stajati između njih i Srba u Srbiji. "S obzirom na to da je jedinstvo srpskog naroda i kulture bez obzira na republičke granice neosporno", pisala je Prosvjeta, "Srbi u Hrvatskoj moraju gledati prema Srbiji da im ona pomogne u nacionalnom samoodržanju".¹⁴

Prosvjeta je također tvrdila da Srbi u Hrvatskoj trebaju biti u većoj mjeri politički zastupljeni, nagovješćujući da bi ona mogla odigrati tu političku ulogu. Srpanjsko izdanje Prosvjete pozvalo je na "osnivanje saborske komisije koja bi pratila i razmatrala pitanja u vezi s... jednakošću naroda i narodnosti".¹⁵ Ta je tema isprva bila zabranjena na osnovi toga da organizacija Prosvjeta pokušava opstruirati hrvatske nacionalne ciljeve i da, pozivajući se na svoju ratnu ulogu, pokušava djelovati samostalno u odnosu prema SKH. Premda je na kraju dopušteno puštanje u optjecaj tog izdanja Prosvjete, njezina inicijalna zabrana kao i to što SKH nije osnovao posebnu saborsku komisiju nisu pomogli da se umire srpski strahovi u vezi s njihovim položajem u Hrvatskoj pa su se zahtjevi Prosvjete počeli povećavati. Kratko nakon

toga, funkcionar Prosvjete Rade Bulat pozvao je na osnivanje autonomne pokrajine Srba u Hrvatskoj (Tripalo, 1989:68).

Čini se da je sablast ozbiljnih izazova integritetu državnih granica imala važnu ulogu u Titovu donošenju odluke da vojno intervenira i da zaustavi Hrvatsko proljeće. U ljeto i jesen 1971. bilo je indikacija da se Srbi, a možda i Hrvati, na Kordunu naručavaju, pripremajući se za mogućnost nasilnog sukoba (v. Tripalo, 1989:155). Sjećanja na nasilje iz Drugoga svjetskog rata bila su pogubno bliska tome da izbiju na površinu na tome području i drugim područjima Hrvatske gdje je bilo teških borbi do istrebljenja. Upravo je to Tito imao na umu kada je pozvao na red liberalne iz SKH zato što ne razumiju kako tijekom djelovanja koji su odabrali može biti razoran za odnose između Srba i Hrvata u Hrvatskoj. "Želite da se ponovi 1941?", opomenuo je liberalne vođe SKH (Tripalo, 1989: 163). Ako je postojalo neko naslijeđe Narodnooslobodilačke borbe o kojemu su se svi mogli suglasiti, bilo je to predviđanje da bi nasilni sukob između Srba i Hrvata zbog federalnog sustava imao razorne posljedice za sve uključene strane. To je, kako su kasniji događaji potvrdili, doista bila točna pretpostavka.

Implikacije Hrvatskog proljeća

Kraj Hrvatskog proljeća najavio je razdoblje gorke tišine u kojemu je Hrvatska često bila opisivana kao "šutljiva republika". No značenje Hrvatskog proljeća bilo je mnogo šire od jednostavnog učinka na Hrvatsku. Ono je naznačilo, na više važnih načina, početak kraja Jugoslavije, premda to tada nije bilo očito. Ono je pružilo i prethodni uvid u dinamiku nekih važnih događaja koji su obilježili raspad Jugoslavije 1990. i 1991.

U kojemu je smislu Hrvatsko proljeće bilo početak kraja Jugoslavije? Uobičajeni odgovor na to pitanje jest da je Hrvatsko proljeće rezultiralo uklanjanjem najenergičnijih i najsposobnijih vođa u Jugoslaviji. U slučaju Srbije, to su ujedno bili vođe najotpornije na nacionalističke snage. Njihovo uklanjanje i zamjena poslušnijim vođama kojima je nedostajalo legitimnosti lišilo je Jugoslaviju sposobnog vodstva koje je neophodno trebala

Tri čimbenika učinila su ishod 1971. presudnim za kasniji raspad Jugoslavije: institucionalna logika labavog federalizma, povećana aktivnost i autoritet vjerskih vođa i slabljenje partizanskog naslijeđa koje je legitimiralo federalni poredak

kako bi riješila teške ekonomske i političke probleme koji su, ponajprije, pridonijeli i Hrvatskom proljeću.

Premda je uklanjanje popularnih liberalnih vođa u Hrvatskoj, Srbiji i drugim republikama sigurno imalo nepovoljan učinak na politički razvoj Jugoslavije, slika je znatno složenija nego što ta

argumentacija sugerira. Nedostatak sposobnog vodstva možda je oslabio jugoslavensku državu, ali je nije uništio. Umjesto toga, najmanje tri dodatna čimbenika učinila su ishod 1971. presudnim za kasniji raspad Jugoslavije: institucionalna logika labavog federalizma, povećana aktivnost i autoritet vjerskih vođa i slabljenje partizanskog nasljeđa koje je legitimiralo federalni poredak.

Često se isticalo da Katolička crkva nije bila važan akter u Hrvatskom proljeću i da je narodni pokret u Hrvatskoj bio sekularna stvar. To je poprilično precizan opis uloge Katoličke crkve u Hrvatskom proljeću

Prvo, teorija i praksa institucija koje su stavljene u pogon nakon 1971. i uokvirene Ustavom iz 1974. osigurale su da na djelu budu snažne sile koje rade u pravcu raspada Jugoslavije. U konačnici, raspad države najvjerojatnije je bio ishod institucionalne logike labavoga federalnog sustava koji je nastupio nakon 1971. Premda je labavi model federalizma došao najbliže tome da ostvari nacionalna stremjenja većine Hrvata, u konačnici se pokazao neodrživim u jugoslavenskom kontekstu. U tom smislu, vizija liberala u SKH nije ponudila održivu alternativu federalnom sustavu uvedenom 1945. Ne samo da je kod Srba izazvala dvojbe o njihovom položaju unutar hrvatske proto-države; ona je, također, otvorila mogućnosti i stvorila poticaje za republičke elite da podrže narodnu mobilizaciju po etničkim crtama u pokušaju da postignu svoje ciljeve u centru, oslobađajući nacionalističke i ultranacionalističke snage koje bi bilo teško kontrolirati. Kao što su liberali u SKH koristili tu strategiju 1971. u svojoj borbi s Titom i vodstvom centralne partije, vođe u drugim republikama okrenule su joj se nakon 1971. Ironično, upravo je Slobodan Milošević shvatio mogućnosti sadržane u labavom modelu federalizma za poticanje etničke mobilizacije kako bi se doveo u pitanje i reformirao ustavni poredak.

Drugo, ne samo da su slabi vođe zamijenili one sposobne, nego je nepostojanje djelotvornoga popularnog vodstva omogućio vjerskim vlastima da popune taj vakuum i pokrenu programe etnoreligijske mobilizacije koja je pridonijela raspadu države. Često se isticalo da Katolička crkva nije bila važan akter u Hrvatskom proljeću i da je – nasuprot državama poput Poljske, DDR-a i Slovačke, gdje je crkva pružala institucionalne i ideološke snage za otpor – narodni pokret u Hrvatskoj bio sekularna stvar. To je poprilično precizan opis uloge Katoličke crkve u Hrvatskom proljeću, premda je važno ne podcijeniti podršku koju je davala Matici Hrvatskoj, pa čak i liberalima u SKH. Katolički kler organizirao je paralelne aktivnosti i događaje 1970. i 1971. koji su trebali ojačati popularne nacionalne snage. Primjerice, marijanski kult uveden je kao važan hrvatski simbol; prvi nacionalni svetac bio je kanoniziran, a održavane su i komemoracije nadbiskupu Alojziju Stepincu. Zbog tih razloga ka-

brzina je svećenstvo također bilo izloženo represiji nakon 1971, a mnogo je svećenika dobilo zatvorske kazne (Perica, 2002). No premda su pojedini pripadnici crkvene hijerarhije bili suočeni s represijom nakon 1971, Katolička crkva nije bila meta kao takva, makar ne dugo vremena. Od 1972. režim je nastavio svoju politiku poboljšanja odnosa s Katoličkom crkvom i labavljenja pritiska na religijske prakse u Jugoslaviji. Stoga stvarno značajnije uloge Katoličke crkve u Hrvatskom proljeću jest poboljšanje njezina položaja nakon 1971.

U dva desetljeća nakon Hrvatskog proljeća Katolička crkva pokrenula program etnoreligijske mobilizacije koji je u konačnici uključio stotine tisuća ljudi. Vjekoslav Perica uvjerljivo argumentira da je naglašavanjem "patnji Hrvatske i djevice Marije" nakon 1971. Crkva pokušavala slijediti poljski model narodne mobilizacije protiv socijalističkoga državnog režima (Perica, 2002, pogl. 3). U konačnici, povećana uloga Crkve ojačala je religijsku komponentu nacionalnog identiteta u Hrvatskoj kao i etničku komponentu političke zajednice. Premda religija nije uzrokovala nasilni raspad Jugoslavije, ona se pokazala sve snažnijom silom u demarkaciji nacionalnih zajednica i isticanju njihovih uzajamno nekompatibilnih zahtjeva za političkom kontrolom određenog teritorija.

I naposljetku, možda je najdalekosežnija posljedica događaja iz 1971. bila diskreditirati partizansko nasljeđe koje je, premda osporavano, podupiralo cijelu federalnu strukturu. Nije prošlo dugo prije nego što su Tito i drugi glasoviti partizanski vođe postali predmet kritičke rasprave. Taj proces detitoizacije, kako ga je ubrzo nazvao jugoslavenski tisak, ubrzo je doveo u pitanje cijelo nasljeđe koje su ostavili Tito i partizani. Na 13. partijskom kongresu u lipnju 1986, kada su se srpski i slovenski komunisti sukobili zbog pitanja ustavne reforme federalnog sustava, predsjednik predsjedništva SKJ Vidoje Žarković pozvao je da se iz tog klinča izađe povratkom načelima partizanskog pokreta. U svojem uvodnom obraćanju kongresu Žarković je izjavio da se

Kada su glavni igrači Hrvatskog proljeća, poput Franje Tuđmana, postali najvažnije figure u hrvatskome političkom životu, bili su odlučni da izbjegnu greške 1971. Ako ne budu mogli postići labavu federaciju unutar demokratskije Jugoslavije, onda će iz nje izaći

zbrka oko federalnog sustava može raščistiti samo pogledom unatrag prema Narodnooslobodilačkoj borbi. "[Jugoslavenska federacija] nastala je u žaru Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije kao izraz želje svih jugoslavenskih naroda i narodnosti", objasnio je Žarković, i "zato se ona može uspješno razvijati samo na temeljima na kojima je izgrađena".¹⁶ No taj pokušaj da se pozove na utemeljiteljski mit revolucije bio je potez

očajnika koji nije uspio. Nitko nije obraćao pažnju na Žarkovićeve riječi.

Do 1989, kako su tekle pripreme za sljedeći partijski kongres, partizansko je nasljeđe kao legitimirajuća sila državnog poretka bilo ozbiljno potkopano. Obezvrjeđenje partizanskog nasljeđa u konačnici je dovelo u pitanje ne samo legitimnost režima nego i cijele države. Vidjeli smo da je KPJ, kasnije SKJ, svoju legitimnost utemeljio na činjenici da je vodio narodnu revoluciju za narodno oslobođenje za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Uspjeh KPJ, kao jedine svejugoslavenske političke snage, povezivao se s preživljavanjem države. Tvrdeći da je jedina snaga koja može riješiti nacionalno pitanje implementacijom federalizma, KPJ je to učinila osnovom svoje legitimnosti i kohezije države. Rastuća percepcija nakon 1971, osobito među Hrvatima, Srbima i Slovencima, da KPJ nije uspjela u tome, istodobno je potkopala legitimnost KPJ i održivost države.

Čak i letimičan pregled otkriva značajnu razinu kontinuiteta u borbama oko federalizma 1944, 1971. i 1990-1991.

Srbima se počelo činiti da su ustroj i granice republika, oblikovani za vrijeme rata, bili podnošljivi samo pod čvrstim modelom federalizma koji više nije bio na snazi. Daljnje slabljenje federacije, koje su Hrvati i Slovenci ubrzo počeli predlagati, moralo je značiti ponovno razmatranje pitanja granica. U strahu da će ponovno crtanje granice dovesti do presezanja na njihov teritorij, većina se Hrvata protivila dovođenju u pitanje sporazuma iz doba rata. No oni su bili odlučni u tome da postignu onu vrstu suverenosti za koju su vjerovali da su je obećali Narodnooslobodilačka borba i ZAVNOH, ali je nisu uspjeli ostvariti. Kada su glavni igrači Hrvatskog proljeća, poput Franje Tuđmana, postali najvažnije figure u hrvatskome političkom životu, bili su odlučni da izbjegnu greške 1971. Ako ne budu mogli postići labavu federaciju unutar demokratskije Jugoslavije, onda će iz nje izaći.

Premda je Tuđman bio odlučan u tome da izbjegne pogreške 1971. u pogledu ostvarivanja hrvatske državnosti, nije uspio izbjeći napetosti koje su izbile između Hrvata i Srba u tom razdoblju. Naprotiv, nema sumnje da su mnogi njegovi postupci 1990. i 1991. pojačali te napetosti kada je 1990. federalni sustav napadnut. Čak i letimičan pregled otkriva značajnu razinu kontinuiteta u borbama oko federalizma 1944, 1971. i 1990-1991. U tom smislu, dinamika Hrvatskog proljeća ponudila je jezivu slutnju o onome što će se dogoditi kada više ne bude Tita da intervenira. Da ne bude nesporazuma, bilo je velikih razlika između 1971. i 1991, posebno u činjenici da je kasnih 1980-ih Slobodan Milošević pokrenuo agresivnu politiku postizanja srpskih nacionalnih ciljeva koja nije bila prisutna 1971. Ipak, pitanja koja su postavljena u borbi oko federalnog poretka ostala su ista, kao i problemi koje je u Hrvatskoj uzrokovalo uvođenje labavog modela federalizma. Naglasak na hrvatsku državnost,

suverenost republičkih institucija i naglašeno etničko razumijevanje članstva u političkoj zajednici (koje je proizvelo sustav onoga što Robert Hayden naziva "ustavnim nacionalizmom") probudili su strah među Srbima u Hrvatskoj i zahtjeve za kulturnom i teritorijalnom autonomijom. Unatoč tome što je sudjelovao u Narodnooslobodilačkoj borbi i Hrvatskom proljeću ili upravo zbog toga, Tuđman je bio spreman riskirati nasilje sadržano u toj situaciji da bi postigao hrvatsku državnost. Nasljeđe tih dvaju razdoblja povijesti učinilo je takav izbor vjerojatnijim.

Bilješke

- 1 Prijevod je izbor iz opširnijega akademskog teksta "The Croatian Spring and The Dissolution of Yugoslavia", opremljena s više od 100 bilješki koje su u ovome izboru po pravilu izostavljene, osim navođenja izvora citata. Tekst je u punoj verziji objavljen 2007. u zborniku *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, u izdanju Purdue University Pressa (West Lafayette, Indiana), str. 149-177. Zbornik su uredili Lenard Cohen i Jasna Dragović-Soso. Dijelove je izvornika odabrao, s engleskoga preveo i za *Političke analize* prilagodio Krešimir Petković. (Napomena: navodi iz hrvatskih dokumenata prevedeni su s engleskog bez usporedbe s izvornom dokumentarnom građom na hrvatskome i srpskom jeziku koju je autorica koristila. Premda su semantički valjani, oni izborom i poretkom riječi stoga mogu ponešto odstupiti od izvornika. Također, sve modifikacije navoda, koje se nalaze unutar uglatih zagrada, potječu od autorice teksta.) Naposljetku, tekst je preveden i tiskan uz dopuštenje izdavača.
- 2 Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta, NOV-2/162.
- 3 Osnivački Kongres KP Srbije, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd, 1972.
- 4 *Hrvatski tjednik*, br. 21 (10. rujna 1971), str. 1.
- 5 *Hrvatski tjednik*, br. 15 (23. srpnja 1971), str. 13.
- 6 *Hrvatski tjednik*, br. 20 (30. rujna 1971), str. 1.
- 7 *Hrvatski tjednik*, br. 31 (19. studenoga 1971), str. 2.
- 8 *Hrvatski tjednik*, br. 21 (10. rujna 1971), str. 2.
- 9 *Hrvatski tjednik*, br. 21 (10. rujna 1971), str. 1.
- 10 *Hrvatski tjednik*, br. 21 (10. rujna 1971), str. 2.
- 11 Premda liberali u SKH nikad formalno nisu postavili pitanje revizije granica iz vremena rata, oni nisu bili neskloni zahtjevima Matice hrvatske. Tripalo prenosi jedan incident iz sredine listopada 1971, kada se konfrontirao s bivšim čelnikom Komunističke partije BiH. Đuru Pucara je zanimalo zašto SKH nije osudio članove Matice hrvatske, poput predsjednika Hrvatskog društva književnika Petra Šegedina, koji su presežali na bosanski teritorij. Tripalo je odgovorio da treba proći "još dosta vremena" da bi se ispravile "nepravde" u povlačenju granica nakon rata. Podsjetio je Pucara da je on sam nudio zamjenu Cazinske krajine za Dubrovnik nakon rata. Takve su primjedbe o potrebi revizije postojećih republičkih granica samo mogle povećati neprijateljstvo hrvatskih susjeda prema zaoštrenoј retorici masovnog pokreta. Doista, čini se da je uloga bosanskih komunističkih vođa, koji su se bojali presezanja na svoj teritorij, bila presudna u uklanjanju liberala u SKH. V. Tripalo (1989:163-164).

- 12 *Prosvjeta*, travanj 1971, str. 2.
13 *Prosvjeta*, travanj 1971, str. 3.
14 *Prosvjeta*, travanj 1971, str. 16.
15 *Prosvjeta*, srpanj 1971, str. 2.
16 *Danas*, 1. srpnja 1986, str. 7.

Literatura

- Dabčević-Kučar, S. (1997). *'71: hrvatski snovi i stvarnost*. Zagreb: Interpublic.
- Perica, V. (2002). *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. New York: Oxford University Press.
- Rusinow, D. (1972). Crisis in Croatia, Part 1: Post-Mortems after Karadjordjevo. *Sutheast Europe Series*. (19) 6.
- Tripalo, M. (1989). *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus.
- Tuđman, F. (1995). Nacrt teza za kongres hrvatske kulture. U: *Usudbene povjestice*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 187-195. ■